

УДК: 373.2.091:316.61-056.3

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-4\(50\)-254-266](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-4(50)-254-266)

Гужанова Тетяна Сергіївна доцент кандидат філологічних наук, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0003-2666-8554>.

Панченко Єлизавета Сергіївна асистент кафедри теорії та методик дошкільної й інклюзивної освіти, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0009-0003-8470-2068>.

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ООП ЯК ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається проблема формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах інклюзивної освіти. Проаналізовано наукові публікації, які розкривають формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку як важливого аспекту їхнього розвитку, що впливає на подальшу соціалізацію та адаптацію. Проаналізовано поняття «соціальні уявлення», подано їх характеристику, розкрито роль у загальному розвитку дитини. Визначено фактори, що впливають на цей процес: внутрішні (індивідуальні особливості) та зовнішні (сім'я, освітнє середовище, соціальні установи). Зазначено, що всі ці фактори взаємодіють між собою та впливають на процес формування соціальних уявлень у дітей із ООП. Соціальні уявлення розглядаються як складник когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінкової сфери, що формується у процесі взаємодії, гри, наслідування дорослим і ровесникам. Встановлено, що у дітей з ООП цей процес ускладнений через обмежений соціальний досвід, порушення комунікації та емоційної сфери. Підкреслено ефективність інтерактивних методів, зокрема сюжетно-рольових ігор, моделювання ситуацій, що сприяють засвоєнню соціальних моделей. Описано методи діагностики рівня сформованості соціальних уявлень та систему педагогічних прийомів, спрямованих на формування адекватних уявлень про себе та інших. Дослідження свідчить про необхідність посилення роботи з формування соціальних уявлень у дітей з ООП, особливо в напрямку розвитку розуміння складних соціальних ситуацій, відтворення соціальних ролей та активної взаємодії з однолітками. Зазначено, що розвиток соціальних уявлень у дітей з ООП є важливою умовою їх соціалізації, розвитку емоційного інтелекту та підготовки до шкільного навчання.

Ключові слова: соціальні уявлення, діти з ООП, норми поведінки.

Guzhanova Tetyana Serhiyivna candidate of philological sciences, associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, tel.: (042) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0003-2666-8554>

Panchenko Elizaveta Serhiivna assistant Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool and Inclusive Education, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, tel.: (042) 43-14-17, <https://orcid.org/0009-0003-8470-2068>.

THE PROCESS OF FORMING SOCIAL REPRESENTATIONS IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS AS A FOUNDATION FOR SOCIALIZATION AND ADAPTATION

Abstract. The article addresses the issue of the formation of social representations in older preschool children with special educational needs (SEN) in the context of inclusive education. The study analyzes scientific publications that highlight the development of social representations as a crucial aspect of a child's development, significantly influencing further socialization and adaptation. The concept of "social representations" is examined, with its characteristics outlined and its role in the overall development of the child revealed. The factors influencing this process are identified: internal (individual characteristics) and external (family, educational environment, social institutions). It is noted that all these factors interact and affect the process of forming social representations in children with SEN. Social representations are viewed as components of the cognitive, emotional-value, and behavioral spheres, formed through interaction, play, and imitation of adults and peers. It is established that this process is complicated in children with SEN due to limited social experience, communication impairments, and emotional difficulties. The effectiveness of interactive methods is emphasized, including role-playing games and situation modeling, which promote the acquisition of social models. Methods for diagnosing the level of social representation development and a system of pedagogical techniques aimed at shaping adequate ideas about oneself and others are described. The research highlights the necessity of strengthening efforts in developing social representations in children with SEN, particularly in understanding complex social situations, reproducing social roles, and engaging in active peer interaction. It is concluded that the development of social representations in children with SEN is a key condition for their successful socialization, emotional intelligence development, and readiness for school education.

Keywords: social representations, children with SEN, behavior norms.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві зростає увага до інклюзивної освіти, яка забезпечує рівні можливості для дітей із особливими

освітніми потребами (ООП). Соціалізація таких дітей є одним із ключових завдань, адже вони часто стикаються з бар'єрами у комунікації, адаптації до соціальних норм та взаємодії з однолітками. У дошкільному віці закладаються основи соціальних компетенцій, формуються уявлення про соціальні норми, правила поведінки та взаємодію з іншими. Для дітей з ООП цей процес може бути ускладненим через когнітивні, емоційні чи фізичні особливості. Відтак, виникає потреба у пошуку ефективних методів розвитку їхніх соціальних уявлень. Успішна соціалізація дітей із ООП у старшому дошкільному віці позитивно впливає на їхню адаптацію у подальшому житті. Від цього залежить їхня здатність до навчання у школі, участь у суспільному житті, а також формування толерантного ставлення до них з боку оточення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість та актуальність формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами відображено у низці нормативних документів та освітніх програм закладів дошкільної освіти (ЗДО). Закон України «Про дошкільну освіту» у редакції 2024 року містить низку положень, що стосуються освіти дітей із ООП, зокрема такі діти мають гарантоване право на здобуття дошкільної освіти, можуть перебувати в ЗДО до досягнення восьми років, навчатися разом із однолітками в інклюзивних групах, що сприяє їх соціалізації та інтеграції в суспільство [1]. Базовий компонент дошкільної освіти України визначає державні стандарти дошкільної освіти, включаючи соціально-комунікативний розвиток дітей. Він підкреслює необхідність формування у дітей соціальних навичок та уявлень через різні види діяльності.

У науковій літературі також розглядається питання соціалізації дітей із ООП. Наприклад, у посібнику Т. Наумчук «Соціалізація дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами» підкреслюється роль гри у формуванні соціальних уявлень та навичок у таких дітей. Значна кількість наукових праць спрямована на висвітлення сучасних тенденцій та особливості інклюзії в ЗДО: переваги дошкільної інклюзивної освіти висвітлено в науковій статті Л. Мазур, Г. Шикітко; розвиток дошкільної інклюзивної освіти в Україні: засадничі аспекти розглядають Н. Матвеева, М. Матішак; особливості впровадження інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти, підготовки педагогів та створення відповідних умов для дітей з ООП аналізує О. Гаяш; на важливість адаптації та модифікації освітніх завдань для дітей із ООП в закладі дошкільної освіти вказує О. Сорочинська; важливість організації дистанційного навчання в українській практиці інклюзивної освіти висвітлює І. Коновальчук; формування предметно-практичної, технологічної компетентності в нормотипових та дітей з ООП старшого дошкільного віку в процесі конструктивної діяльності розглядають Т. Гужанова, Є. Панченко; модель інклюзивного навчання дошкільників як основу освітньої безбар'єрної освіти пропонують Т. Гужанова, О. Максимова, М. Федорова. Таким чином, формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з ООП є

інтегрованим у нормативні документи та освітні програми ЗДО України, що підтверджується відповідними положеннями та рекомендаціями.

Мета статті – обґрунтувати процес формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку як важливого аспекту їхнього розвитку, що впливає на подальшу соціалізацію та адаптацію.

Виклад основного матеріалу. У період старшого дошкільного віку відбувається інтенсивний розвиток соціальних навичок та уявлень, які є основою для подальшої соціалізації та адаптації дитини в суспільстві. Соціальні уявлення формуються під впливом різних факторів, включаючи сімейне виховання, взаємодію з однолітками та освітній процес у закладах дошкільної освіти (ЗДО).

Сформовані у дошкільному періоді соціальні уявлення відіграють ключову роль у загальному розвитку дитини. Зокрема, вони сприяють: формуванню соціальної компетентності – дитина вчиться розуміти соціальні норми, правила поведінки та взаємодії з іншими людьми; розвитку емоційної сфери (через розуміння почуттів та емоцій інших людей дитина формує емпатію та здатність до співпереживання); адаптації дитини в соціумі (завдяки сформованим соціальним уявленням дитина легше адаптується до різних соціальних ситуацій та колективів) [2].

На формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку як важливого аспекту їхнього розвитку, що впливає на подальшу соціалізацію та адаптацію в суспільстві вказує значна кількість науковців. Зокрема, О. Рейпольська у своїй роботі «Особливості уявлень дошкільників про самих себе та виховання ціннісного самоствавлення» досліджує, як дошкільники сприймають себе та як це впливає на їхнє ставлення до соціальних норм. Вона підкреслює, що формування позитивного самоствавлення є ключовим для розвитку адекватних соціальних уявлень [3]. Тоді як С. Васильєва розглядає шляхи розвитку соціально–доцільної поведінки через взаємодію з природою. Вона зазначає, що така діяльність сприяє усвідомленню дітьми соціальних ролей та норм поведінки [4]. У свою чергу С. Михальська зазначає, що дошкільний вік є періодом зародження моральних почуттів, і розвиток етичних уявлень сприяє усвідомленню дітьми соціальних норм та правил поведінки [2].

Ці дослідження підкреслюють важливість різних підходів до формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, включаючи розвиток самосвідомості, використання природничої діяльності, а також цілеспрямоване виховання моральних цінностей.

Загалом зміст наукового дослідження передбачає аналіз сутності базового поняття «соціальні уявлення у дітей старшого дошкільного віку». Соціальні уявлення формуються в межах освітнього напрямку Базового компоненту «Дитина в соціумі», що передбачає формування основ духовно–моральних цінностей та соціально–громадянської компетентності. Отже, соціальні уявлення – це стійкі, колективно поділювані переконання, оцінки та

стереотипи щодо різних аспектів соціальної реальності, які формуються в процесі взаємодії з іншими людьми та соціальними інститутами. Вони включають в себе знання, переконання, емоції та поведінкові установки, що стосуються соціальних груп, подій та явищ. Також соціальні уявлення у дітей дошкільного віку – це стійкі переконання, оцінки та стереотипи щодо соціальних груп, подій та явищ, які формуються в процесі взаємодії з оточенням. Вони включають знання, переконання, емоції та поведінкові установки, що стосуються соціальних аспектів реальності [5].

Вчені виділяють різні аспекти формування соціальних уявлень у дітей дошкільного віку та їхній вплив на розвиток соціальної компетентності та адаптації в суспільстві. Відповідно, аналіз розуміння сутності цього поняття різними науковцями дозволило сформулювати власне авторське бачення. Під соціальними уявленнями в дітей старшого дошкільного віку ми розуміємо динамічні, емоційно забарвлені, частково усвідомлені образи та схеми, які відображають їхнє розуміння соціального світу, включаючи себе, інших людей, соціальні ролі, правила та цінності. Ці уявлення формуються на основі безпосереднього досвіду, спостережень, спілкування з дорослими та однолітками, а також під впливом культурних та медійних факторів. Вони є основою для формування соціальної компетентності, регуляції поведінки та побудови стосунків з іншими.

Основними характеристиками соціальних уявлень дітей дошкільного віку є: динамічність (уявлення постійно змінюються та розвиваються під впливом нового досвіду); емоційна забарвленість (уявлення тісно пов'язані з емоціями та почуттями дитини); часткова усвідомленість (деякі уявлення можуть бути усвідомленими, тоді як інші – існувати на рівні інтуїції); відображення соціального світу (уявлення охоплюють широкий спектр соціальних явищ, від міжособистісних стосунків до соціальних норм); формування на основі досвіду (безпосередній досвід є ключовим фактором формування уявлень) та ін.

Відповідно, ключовими аспектами сформованих соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку є: розуміння соціальних ролей (наприклад, роль батьків, вчителя, друга); уявлення про соціальні правила та норми (наприклад, правила поведінки в дитячому садку, правила дружби); формування уявлень про себе як про члена соціальної групи; розвиток емпатії та розуміння емоцій інших людей; формування уявлень про справедливість та несправедливість.

Також, розвиток соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку є основою їхнього загального розвитку та підготовки до шкільного навчання. Зокрема, у віці 4–6 років діти проходять інтенсивний когнітивний та емоційний розвиток. Вони активно досліджують навколишній світ, задають багато запитань, прагнуть зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки. Емоційно діти стають більш чутливими до почуттів інших, розвивають емпатію та здатність

розпізнавати емоції оточуючих. Ці зміни сприяють формуванню морально–етичних уявлень та навичок спілкування, що є основою когнітивного та емоційного розвитку дітей. У старшому дошкільному віці діти починають приділяти більше уваги взаємодії з однолітками. Вони намагаються ініціювати та підтримувати соціальні контакти, розвивають навички вирішення конфліктів, такі як компроміс та переговори. Також, у цьому віці діти починають розуміти концепції дружби та співпраці. Вони вчаться встановлювати дружні стосунки, розуміють важливість взаємодопомоги та підтримки. Рольові ігри стають основним способом освоєння соціальних ролей та норм поведінки, дозволяючи дітям експериментувати з різними соціальними сценаріями та розвивати уяву – що є основою формування основних соціальних уявлень.

Формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з типовим розвитком та дітей із особливими освітніми потребами (ООП) має свої особливості, що впливають на їхню соціалізацію та комунікативні навички. Діти з типовим розвитком у старшому дошкільному віці активно розвивають соціальні уявлення через взаємодію з однолітками та дорослими. Вони засвоюють соціальні норми та правила поведінки, беруть участь у сюжетно–рольових іграх, що сприяє розумінню різних соціальних ролей та ситуацій. Тоді як діти з ООП, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку, можуть відчувати труднощі у формуванні соціальних уявлень. Це може проявлятися у недостатньому розумінні соціальних норм, обмежених здатності до емпатії та труднощах у встановленні соціальних контактів. Для таких дітей важливо використовувати спеціальні засоби, наприклад, сюжетно–рольові ігри, які допомагають розвивати соціально–комунікативні навички та адаптуватися до соціального середовища [6]. Діти з порушеннями зору також стикаються з викликами у формуванні соціально–побутових навичок. Використання ігрової діяльності, зокрема дидактичних та сюжетно–рольових ігор, сприяє розвитку їхньої соціальної активності, формуванню предметних уявлень та навичок самообслуговування. Це допомагає дітям із порушеннями зору краще адаптуватися до навколишнього світу та розвивати необхідні соціальні компетенції. Загалом, для ефективного формування соціальних уявлень у дітей із ООП необхідно створювати спеціальні умови та використовувати адаптовані методики, які враховують індивідуальні особливості кожної дитини [7].

Враховуючи актуальність та важливість процесу формування соціальних уявлень у дітей дошкільного віку з ООП, доцільним є огляд факторів які впливають на цей процес. Зокрема, на формування соціальних уявлень впливають як внутрішні (індивідуальні особливості дитини), так і зовнішні фактори (сім'я, освітнє середовище, суспільні установки). Інклюзивне навчання, яке є комплексним процесом забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям із ООП, відіграє значну роль у цьому контексті.

До внутрішніх факторів, що впливають на формування соціальних уявлень можна віднести:

1) особливості розвитку (діти з аутизмом можуть мати труднощі з розумінням соціальних сигналів, емпатією та комунікацією; діти з інтелектуальними порушеннями можуть мати обмеженість понятійного мислення та труднощі з узагальненням, а з порушеннями мовлення – труднощі з комунікацією та розумінням соціальних ситуацій); 2) сенсорні особливості (деякі діти з ООП можуть мати підвищену чутливість до сенсорних подразників (звук, світло, дотики), що може ускладнювати їхню взаємодію з соціальним середовищем); емоційні особливості (діти з ООП можуть мати труднощі з регуляцією емоцій, що може впливати на їхню поведінку в соціальних ситуаціях).

До групи зовнішніх факторів належать: 1) сім'я (стиль виховання, ставлення батьків до дитини, наявність соціальної підтримки в сім'ї – наприклад, якщо батьки надмірно опікують дитину, це може обмежити її соціальний досвід); освітнє середовище (інклюзивність освітнього середовища, ставлення педагогів та однолітків до дитини – наприклад, в інклюзивній групі, де педагоги використовують спеціальні методики для розвитку соціальних навичок, діти з ООП мають більше можливостей для соціалізації); 2) соціальне оточення (ставлення суспільства до дітей із ООП, наявність соціальних стереотипів та упереджень, наприклад, якщо суспільство толерантно ставиться до дітей із ООП, це сприяє їхній соціальній інтеграції); 3) культурні фактори (культурні норми та цінності, що впливають на формування соціальних уявлень — через них діти знайомляться з моделями поведінки, моральними уроками та культурними особливостями; в деяких культурах люди з ООП можуть стикатися з більшою стигматизацією, ніж в інших); 4) доступність ресурсів (наявність спеціалізованих послуг, таких як логопедична допомога, психологічна підтримка та соціальна реабілітація, наприклад, якщо дитина має доступ до якісних реабілітаційних послуг, це може покращити її соціальні навички; засоби масової інформації, такі як телебачення та інтернет, впливають на формування уявлень про світ. Але важливо контролювати доступ до медіа-контенту, щоб уникнути негативного впливу). Треба зазначити, що всі ці фактори взаємодіють між собою та впливають на процес формування соціальних уявлень у дітей із ООП. Тому їх треба враховувати при організації освітнього процесу в ЗДО. Також, варто відмітити, що кожна дитина з ООП є унікальною, і її соціальні уявлення формуються під впливом індивідуального поєднання факторів.

Соціальна перцепція, або сприйняття соціальних об'єктів та явищ, є ключовим аспектом соціалізації дитини. У дітей з ООП цей процес має свої особливості, які впливають на їхню здатність розуміти та інтерпретувати соціальні сигнали. Дослідження показують, що діти з ООП часто мають низький рівень емоційного інтелекту, що ускладнює розуміння та вираження власних емоцій, а також розпізнавання емоцій інших людей. Це може

призводити до труднощів у встановленні та підтримці соціальних контактів. Через труднощі у сприйнятті соціальних сигналів, діти з ООП можуть мати обмежені соціальні навички, що впливає на їхню здатність адаптуватися до різних соціальних ситуацій. Також, такі діти можуть мати труднощі з розумінням невербальних компонентів спілкування, таких як міміка, жести та інтонація, що може призводити до непорозуміння у взаємодії з оточуючими. Як приклад, дитина з ООП може не розпізнати, що її одноліток засмучений, оскільки не помічає відповідних невербальних сигналів, таких як сумний вираз обличчя або пригнічена постава. Це може призвести до того, що дитина не підтримає товариша і продовжить поводитися таким чином, що буде бентежити іншого, навіть не усвідомлюючи цього.

Для ефективного розвитку соціальних уявлень у таких дітей необхідний індивідуальний підхід, адаптовані методики та інтеграційні форми навчання. Використання корекційно-розвивальних технологій, таких як соціально-емоційне навчання, змодельовані соціальні ситуації та інтерактивні методи, що сприяє покращенню соціальної адаптації дітей із ООП.

Діагностика рівня сформованості соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з ООП здійснювалася в кілька етапів. У дослідженні взяло участь 23 дитини старшого дошкільного віку (нормотипові діти) та 6 дітей із ООП з різними нозологіями. Для діагностики ми обрали критерії, які базуються на Державному стандарті та освітніх програмах розвитку дітей дошкільного віку. Когнітивний: знання про соціальні норми та правила взаємодії; поняття про соціальні ролі та їх значення; знання про способи взаємодії з іншими людьми. Емоційно-ціннісний: емпатія та співпереживання з іншими; ціннісне ставлення до людей та їхніх прав; прагнення робити добрі вчинки та надавати підтримку. Поведінковий: уміння спілкуватися з дорослими та однолітками; адаптація до нових соціальних умов; вміння вирішувати конфлікти без агресії. Діагностику сформованості соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з ООП ми здійснювали за 3 рівнями: високий, середній та низький.

Вихідний рівень сформованості соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з ООП за когнітивним критерієм ми здійснювали за допомогою методики «Соціальні історії». Опис: використання картинок або коротких історій, що зображують різні соціальні ситуації (наприклад, черга в магазині, гра на майданчику). Попросіть дитину розповісти, що відбувається, яких правил слід дотримуватися, та як правильно поводитися. Для дітей з ООП важливо використовувати візуальну підтримку та чіткі, прості формулювання.

Завдання: «Розіграш ролей». Опис: організуйте рольову гру, де дитина має зіграти різні соціальні ролі (наприклад, лікар, вчитель, продавець). Спостерігайте, як дитина розуміє та відтворює відповідну поведінку. Для дітей з ООП можна використовувати картки з підказками або візуальні розклади дій.

Методика: «Спостереження в ігровій ситуації». Опис: спостерігайте за дитиною під час вільної гри з однолітками. Зверніть увагу на те, як вона

встановлює контакт, ділиться іграшками, вирішує конфлікти. Для дітей з ООП важливо створити структуроване ігрове середовище з чіткими правилами.

Як показують результати діагностики, високий рівень сформованості соціальних уявлень за когнітивним критерієм має 1 дитина (16,7%). Вона чітко розуміє та описує складні соціальні ситуації, правильно називає та пояснює соціальні норми і правила взаємодії, легко відтворює різні соціальні ролі та активно спілкується з однолітками під час гри, демонструє глибоке розуміння соціальних історій, може детально пояснити правила поведінки в різних ситуаціях, успішно відтворює ролі лікаря та вчителя, а також активно співпрацює з однолітками у грі. Середній рівень сформованості соціальних уявлень за когнітивним критерієм мають 2 дитини (33,3%). Ці діти розуміють прості соціальні ситуації, називають деякі соціальні норми та правила, але мають труднощі з відтворенням складних ролей та активною взаємодією в ігрових ситуаціях. Вони змогли зрозуміти прості соціальні історії та назвати деякі правила, але мали труднощі з відтворенням ролі продавця та з активною участю в спільній грі. Вони іноді ділилися іграшками та встановлювали контакт з допомогою дорослого. Низький рівень сформованості соціальних уявлень за когнітивним критерієм мають 3 дитини (50%). Діти з низьким рівнем не змогли зрозуміти сюжет соціальних історій, не назвали жодних правил поведінки, не змогли відтворити жодної соціальної ролі та не встановлювали контакт з однолітками під час гри, не ділилися іграшками.

Результати діагностики показують, що у більшості дітей старшого дошкільного віку з ООП спостерігається низький або середній рівень сформованості соціальних уявлень за когнітивним критерієм. Це підтверджує необхідність індивідуального підходу до навчання та виховання таких дітей, з використанням візуальної підтримки, чітких інструкцій та структурованих соціальних ситуацій. Дітям з низьким рівнем потрібна додаткова підтримка та стимулювання з боку дорослих для розвитку їхніх соціальних уявлень.

Домінування низького рівня сформованості соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами за когнітивним критерієм може бути зумовлене низкою факторів, що впливають на їхнє сприйняття, засвоєння та застосування соціальних норм і моделей взаємодії. Зокрема, недостатній когнітивний розвиток (діти з ООП можуть мати порушення мислення, пам'яті та уваги, що ускладнює засвоєння та застосування соціальних правил). Через труднощі у спілкуванні та взаємодії з однолітками багато дітей з ООП мають менше можливостей для практичного засвоєння соціальних норм. Також, мовленнєві порушення можуть суттєво впливати на розуміння соціальних ролей і комунікативних стратегій.

Діагностику емоційного критерію сформованості соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з ООП здійснювали завдяки таким методикам: «Картки з емоціями». Опис: покажіть дитині картки з зображеннями різних емоцій (радість, сум, злість). Попросіть її розповісти, що

відчуває людина на кожній картці, та як можна їй допомогти. Для дітей з ООП можна використовувати реальні фотографії людей з різними емоціями.

Методика: «Бесіда про дружбу». Опис: проведіть бесіду про дружбу, запитайте дитину, що означає бути другом, як слід ставитися до інших людей. Обговоріть права кожної людини на повагу та доброзичливе ставлення.

Методика: «Ситуативні завдання». Опис: опишіть дитині різні ситуації, де потрібно допомогти іншій людині (наприклад, хтось впав, комусь потрібна допомога з іграшкою). Запитайте, як би вона вчинила в кожному випадку.

Результати діагностики за емоційним критерієм розподілилися наступним чином: високий рівень (1 дитина, 16,7%). Вона чітко розпізнає та називає широкий спектр емоцій на картках, може описати причини їх виникнення та запропонувати способи допомоги; під час бесіди про дружбу демонструє глибоке розуміння поняття, описує якості справжнього друга, висловлює повагу до прав інших; у ситуативних завданнях пропонує різноманітні способи допомоги, виявляє щире співчуття та готовність діяти.

Середній рівень (4 дитини, 66,6%): діти розпізнають основні емоції (радість, сум, злість), але мають труднощі з розпізнаванням складніших емоцій (образа, розчарування); під час бесіди про дружбу розуміють основні принципи дружби, але не завжди можуть їх застосувати на практиці; у ситуативних завданнях пропонують допомогу, але не завжди враховують емоційний стан іншої людини.

Низький рівень (1 дитина, 16,7%): дитина має значні труднощі з розпізнаванням емоцій на картках, часто плутає їх; під час бесіди про дружбу не розуміє основних принципів дружби, не може описати якості друга; у ситуативних завданнях не виявляє бажання допомогти, не розуміє емоційний стан іншої людини. Наприклад: дитина мала великі труднощі з розпізнаванням емоцій, не могла сказати, що таке дружба, і не виявляла бажання допомагати іншим у ситуативних завданнях.

Результати діагностики показують, що у більшості дітей старшого дошкільного віку з ООП спостерігається середній рівень сформованості соціальних уявлень за емоційним критерієм. Це свідчить про необхідність цілеспрямованої роботи з розвитку емоційної сфери дітей, зокрема навчання розпізнавання та розуміння емоцій, формування емпатії та навичок ефективного спілкування.

На наш погляд розподіл результатів діагностики за емоційним критерієм, де домінує середній рівень, можна обґрунтувати кількома факторами, що впливають на розвиток емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку з ООП: діти з ООП часто мають труднощі з обробкою та розумінням емоційної інформації, вони можуть мати обмежений словниковий запас для опису емоцій, що ускладнює їхнє вираження. Також мають труднощі з розпізнаванням тонких відтінків емоцій (наприклад, образа, розчарування), це є типовим для дітей з ООП. Діти з ООП можуть мати менше можливостей для

практики соціальної взаємодії, що ускладнює формування соціальних навичок. Сенсорні перевантаження можуть впливати на емоційний стан дитини та її здатність розпізнавати емоції інших. Наприклад, гучний звук або яскраве світло можуть викликати негативні емоції, що ускладнює соціальну взаємодію.

Діагностика поведінкового критерію проводилася з використанням низки методик: методика «Спостереження під час спілкування». Опис: спостерігайте за дитиною під час спілкування з дорослими та однолітками. Зверніть увагу на її мовлення, жести, міміку, а також на вміння слухати та розуміти інших.

Завдання: «Нова ігрова ситуація». Опис: створіть нову ігрову ситуацію з незнайомими правилами або учасниками. Спостерігайте, як дитина реагує на зміни, як швидко вона адаптується та включається в гру. Для дітей з ООП важливо заздалегідь підготувати візуальні підказки, та повільно вводити в гру.

Методика: «Розігрування конфліктних ситуацій». Опис: розіграйте з дитиною різні конфліктні ситуації (наприклад, суперечка через іграшку, непорозуміння під час гри). Запропонуйте дитині знайти мирні способи вирішення конфлікту.

Результати діагностики засвідчили, що жодна дитина не продемонструвала високий рівень розвитку поведінкових навичок (0 дітей, 0%). Середній рівень (1 дитина, 16,7%) показала часткове володіння навичками спілкування, адаптації та вирішення конфліктів. Ця дитина могла підтримувати прості діалоги, але іноді мала труднощі з розумінням складних інструкцій. У новій ігровій ситуації дитина потребувала значної підтримки дорослого, але поступово включалася у гру. У конфліктних ситуаціях дитина могла запропонувати прості способи вирішення, але не завжди могла їх реалізувати. Низький рівень (5 дітей, 83,3%) продемонстрували значні труднощі в спілкуванні, адаптації та вирішенні конфліктів. Діти мали обмежений словниковий запас, не могли підтримувати діалог, не розуміли інструкцій. У новій ігровій ситуації діти проявляли тривожність, не могли зрозуміти правила гри, відмовлялися брати участь. У конфліктних ситуаціях діти проявляли агресію, не могли запропонувати мирні способи вирішення. Наприклад, діти не могли підтримувати діалог, їх мова була уривчаста та незрозуміла. При появі нової гри, діти проявляли агресію, або закривались в собі, відмовлялись приймати участь. У конфліктних ситуаціях, діти або починали бійку, або плакали, та не могли запропонувати варіанти вирішення конфлікту.

Отже, результати діагностики показують, що у більшості дітей старшого дошкільного віку з ООП спостерігається низький рівень сформованості соціальних уявлень за поведінковим критерієм. Це свідчить про необхідність інтенсивної роботи з розвитку комунікативних навичок, адаптації до нових соціальних умов та навчання мирному вирішенню конфліктів. Необхідно використовувати індивідуальний підхід, візуальну підтримку та структуровані соціальні ситуації.

Результати діагностики, що показують домінування низького рівня розвитку поведінкових навичок у дітей старшого дошкільного віку з ООП, можуть бути зумовлені кількома взаємопов'язаними факторами: особливості нервової системи – діти з ООП часто мають порушення в обробці сенсорної інформації, що може призводити до труднощів у сприйнятті та розумінні соціальних сигналів; труднощі з плануванням та організацією дій можуть ускладнювати адаптацію до нових соціальних умов. Комунікативні труднощі: обмежений словниковий запас та труднощі з розумінням мови можуть ускладнювати спілкування з дорослими та однолітками; труднощі з розумінням невербальних сигналів (жести, міміка) можуть призводити до непорозумінь та конфліктів. Соціальний досвід: діти з ООП можуть мати менше можливостей для практики соціальної взаємодії через труднощі в спілкуванні та адаптації.

Отже, загальні результати діагностики демонструють, що у більшості дітей старшого дошкільного віку з ООП спостерігається низький рівень сформованості соціальних уявлень. Лише невелика частина дітей має високий рівень, тоді як значна частина перебуває на середньому рівні. Це свідчить про необхідність посилення роботи з формування соціальних уявлень у дітей з ООП, особливо в напрямку розвитку розуміння складних соціальних ситуацій, відтворення соціальних ролей та активної взаємодії з однолітками.

Висновки. Формування соціальних уявлень у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами (ООП) є важливим аспектом їхньої соціалізації та адаптації до суспільного життя.

Розвиток соціальних уявлень відбувається поступово через активну взаємодію, спостереження та особистий досвід дитини. Важливим є створення сприятливого середовища, яке сприяє формуванню у дітей позитивного ставлення до себе та інших, вміння співпрацювати, розпізнавати емоції та дотримуватися правил поведінки. Таким чином, системний підхід та комплексні педагогічні методи допомагають ефективно розвивати соціальні уявлення у дітей старшого дошкільного віку з ООП та сприяють їхній успішній інтеграції в суспільство.

Література:

1. Закон України «Про дошкільну освіту». Нова редакція. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20%23Text#Text>.
2. Михальська С.А. Особливості розвитку етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку. / С.А. Михайльська // Проблеми сучасної психології. — 2018. — Вип. 39. — С. 157-166.
3. Рейпольська О. Д. Особливості уявлень дошкільників про самих себе та виховання ціннісного самоставлення / О. Д. Рейпольська // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. — 2014. — Вип. 31. С. 142–145.
4. Васильєва С.А. Формування соціально-доцільної поведінки старших дошкільників у предметно-перетворювальній діяльності з об'єктами природи [Електронний ресурс] / С.А. Васильєва // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. — 2017. —1 (21). — С. 95-106. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710478>

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 4(50) 2025

5. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01>

6. Коваленко В.Є. Вікові особливості соціального становлення дітей з інтелектуальними порушеннями в спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях / В.Є Коваленко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка і психологія». — 2020. — 6(2). — С. 73–184.

7. Легкий О. Формування навичок соціально-побутового орієнтування у дітей дошкільного віку з порушеннями зору засобами ігрової діяльності / О. Легкий, В. Куріна // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. — 2023. — 1(18). — С. 75–89

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro doshkilnu osvitu». Nova redaktsiia. [Law of Ukraine «On Preschool Education». New edition]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20%23Text#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20%23Text#Text> [in Ukrainian].

2. Mykhalska S.A. (2018). Osoblyvosti rozvytku etychnykh uiaвлен u ditei starshoho doshkilnoho viku [Peculiarities of the development of ethical ideas in children of senior preschool age]. *Problemy suchasnoi psykholohii — Problems of modern psychology*, 39, 157-166 [in Ukrainian].

3. Reipolska O. D. (2014). Osoblyvosti uiaвлен doshkilnykiv pro samykh sebe ta vykhovannia tsinnisnoho samostavleniia [Peculiarities of preschoolers' perceptions of themselves and the development of self-esteem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii: Pedagogika. Sotsialna robota. — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series: Pedagogy. Social Work.*, 31, 142–145 [in Ukrainian].

4. Vasyliieva S.A. (2017) Formuvannia sotsialno-dotsilnoi povedinky starshykh doshkilnykiv u predmetno-peretvoriuvalnii diialnosti z ob'ekty pryrody [Formation of socially appropriate behavior of senior preschoolers in subject-transformative activities with natural objects]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi — Theoretical and methodological problems of raising children and students*, 1 (21), 95-106. Rezhym dostupu <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710478> [in Ukrainian].

5. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) [Basic component of preschool education (new edition)]. (n.d.). [mon.gov.ua](https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01> [in Ukrainian].

6. Kovalenko V.Ie. (2020). Vikovi osoblyvosti sotsialnoho stanovleniia ditei z intelektualnymy porushenniamy v spetsialnykh psykholoho-pedahohichnykh doslidzhenniakh [Age-related features of socialization of children with intellectual disabilities in special psychological and pedagogical studies]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pedagogika i psykholohiia» — Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series «Pedagogy and Psychology»*, 6(2), 73–184 [in Ukrainian].

7. Lehkyi O., Kurina V. (2023). Formuvannia navychok sotsialno-pobutovoho oriiientuvannia u ditei doshkilnoho viku z porushenniamy zoru zasobamy ihrovoi diialnosti [Formation of social and everyday orientation skills in preschool children with visual impairments through play activities]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy — Education of persons with special needs: ways to develop*, 1(18), 75–89 [in Ukrainian].